

Tural İsmayılov

Sosial Tədqiqatlar Mərkəzinin baş məsləhətçisi

Tarixi araşdırmalar bizim qarşımızda o qədər geniş intellektual məkan yaradır ki, biz o məkanın adı səyahətçisindən daha çox məkanın daimi sakininə olmağa çalışırıq. Özəlliklə bizim orta q tarix ənənələrimizə və soykökümüze yaxın olan toplumların tarixini araşdırmaq tanımadığımız yeni məcralara çıxış imkanı əldə etmək şansı yaradır. Tarixçi Fukuyama yazırdı ki, tarix onu dərk etmək istəyənlərin məkanıdır. Baxmayaraq ki bütün dünya həm də tarixin təhrifi, saxtalaşdırılması, diplomatik və sair vasitələr üçün dəyişmək və müdaxilə cəhdləri ilə üz-üzə qalır çox zaman.

Orta türk tarixi ilə bilgiler və tədqiqatlar bizi həm də yanlış təsəvvürlərdən xilas edir. Ərəstü Həbibbəyli türk sivilizasiyaları ilə bağlı məqamalı qeyd edir. "Sivili-

dəllərə əsaslanır. Əgər belədirsə, onda bu nəticə ortaya çıxır ki, prototürk dili özü UralŞimali Xəzər regionuna Ön Asiyadan gəlmədir. Yeni Ural-Xəzər regionu prototürk dili və mədəniyyətinin birinci yox, ikinci böyük mərkəzi idi".

Böyük insan resurslarına, güclü dövlət aparatına malik olmasına baxmayaraq, Çin sivilizasiyası heç zaman öz təbii sərhədlərinin əhatələndiyi Çin səddini adlaya bilməmişdir. Azərbaycanlı alim Yunis Oğuz "Türkün tarixinə yeni bir baxış" əsərində bu məsələni bir sual olaraq ortaya qoyur. O yazır: "Hələ hunların dövründə qədim hunlar Uzaq Şərqdə imperiya yaradanda cəmi 400 000 nəfər olublar. Onların qonşusu Çinin əhalisi isə hunlardan 30-40 dəfə artıq olub. Lakin çinlilər Qərbe axın etməyiblər, onlar yaşadıkları ərazi ilə kifayətlənməli olublar,

bildirir ki: "Yaxşı ki, biz 150 il türklərin hakimiyyəti altında olmuşuq: həmin illər ərzində türklər tərəfindən idarə olunmağımızı şans sayıram. Ölkəmiz türklər yox, başqa dövlət tərəfindən işğal edilseydi, biz də assimilyasiyaya uğrayacaqdıq. 150 il boyunca Macarıstan türklər üçün strateji məkan olmuşdur"⁴⁹. **Macarıstandan qərbdə doğru isə təbii landşaft və etnomədəni areal özgə olduğu üçün Türk sivilizasiyasının sərhədləri genişlənmə bilməmişdir. Müasir nəsil sivilizasiyalar arasında yeganə fərqli mənərə Qərb sivilizasiyası ilə əlaqədar müşahidə olunur. Belə ki, Qərb sivilizasiyasının öz təbii sərhədlərindən çıxaraq Amerika və Avstraliyaya doğru genişlənməklə özü üçün yad məkanda etnomədəni tipini qoruyub saxlaya bilməmişdir. Lakin tarixi faktlar göstərir ki, Qərb sivilizasiya hüdudlarının bu qədər geniş-**

Tanımadığımız türklər:

Niyə az eşitmişik, ya da heç eşitməmişik?

zasiyaların kəsişməsində Türk dünyası" kitabı bizə orta türk tarixi haqqında dəyərli materiallar təqdim edir. Özəlliklə sivilizasiyaların toqquşmasında türk kimliyinin öyrənilməsi mütləq və hətta labüddür. Türklərin Ön Asiyada yerli xalq olması və ilkin miqrasiyanın qərbdən - şərqə (Ön Asiya, Qafqazdan - Ural, Altay istiqamətində) doğru olmasını arxeoloji materiallar da təsdiq edir. Arxeoloji materiallar Ön Asiya ilə Ural-boynunun qədim əhalisinin maddi mədəniyyətinin genetik bağlılığını göstərir. İlk Türk sivilizasiya nümunələrindən hesab edilən Arkanim mədəniyyətinin dəfn adətləri ilə, ondan zamanca qədim olan Ön Asiyanın qədim əhalisinin dəfn adətləri eyni və ya olduqca oxşardır. Məsələn, cəsədin dizdən qarına tərəf bükülü olaraq dəfni və məzarın baş tərəfinə cəmin qoyulması hər iki regionda qədim əhalinin genetik cəhətdən eyni dini baxışlara malik olduğunu göstərir. Bununla bağlı, Pərviz Elay yazır ki: "Hələ e.ə. VI - V minilliklərdə Ural, Şimali Xəzər regionuna dayanmadan Ön Asiyadan kökünü götürən axınlar olmuşdu; arxeologiya inkaredilməz

amma Sivilizasiyaların kəsişməsində türk dünyası 54 hunlar qərbə can atıblar. Çinlilər üçün qərbə doğru hərəkət yad coğrafi şərait, özgə sivilizasiya tipi xarakteri daşıyırdısa, türklərin qərbə hərəkəti özü üçün doğma olan coğrafi şəraitdə sadəcə mexaniki yerdəyişmə idi. Buna görə də türklərin qərbə hərəkəti zamanı onların sivilizasiya identifikasiyasında heç bir əsaslı dəyişiklik baş vermədi. Bu zaman qərbə hərəkət zamanı dedikdə, "Çöl" landşaftının Avrasiya məkanında qərbdəki son sərhədinə hətə hərəket nəzərdə tutulur. Çünki bu sərhəddən kənarda artıq Türk sivilizasiyası da yad element olaraq assimilyasiyaya məruz qalır. Biz bunu Macarıstanın timsalında açıq-aydın müşahidə edirik. Belə ki, tarixdən təkzibedilməz faktlarla məlumdur ki, türklər bu coğrafiyada bir müddət hakim olmuş, hətta yerli xalqın etnogenezisi ilə bağlı proseslərdə iştirak etmişlər. Bununla bağlı 2011-ci ildə Macarıstanın Prezidenti Pal Şmittin İspaniyanın ABC qəzetinə müsahibəsində səsləndirdiyi fikirlər Türk sivilizasiyasının bu ölkədə özününkü qəbul edildiyini bir daha göstərir. O

Hazırda müxtəlif məlumatlara görə dünyada təxminən 250-300 milyon türk etnosuna məxsus insan yaşayır. Türk xalqlarının tarix və mədəniyyəti ilə bağlı çoxsaylı araşdırmaları olan Cavad Heyət bildirir ki, türk qövmləri 29 türk ləhcəsində danışirlar. Bu ləhcələrin 22-sinin müstəqil yazılı qrammatika və ədəbiyyatı vardır.⁵⁷ Türk xalqları linqvistik xüsusiyyətlərinə görə dörd qrupa bölünürlər: 1. Oğuz qrupu - Türkiyə və Azərbaycan türkləri, qaqauzlar, türkmənlər, Axıska türkləri, Krım tatarları, türkmənlər 2. Uyğur qrupu - özbəklər, salarlar, uyğurlar, tuvalılar, şorlar, komasin-tobollar, baraba tatarları, çulım tatarları və b. 3. Qıpçaq qrupu - qazaxlar, qaraqalpaqlar, qumıqlar, qırğızlar, altaylar, noqaylar 4. Bulqar qrupu - tatarlar, başqırdlar, qaraçaylar.

Türk xalqlarının inanclarında Tanrı əsas yer tutur. Tarixin müxtəlif dövrlərində ayrı-ayrı türk xalqları islam, xristianlıq, iudaizm, buddizm, tenqriçilik, atəspərestlik, şamanizm, animizm kimi din və inanc sistemlərinə tapın-

dinə üstünlük vermişlər. Zaman-zaman kənar müdaxilələr hesabına türklərin dini inancında fərqli təsirlər olsa da, monoteist dini inanc türklər üçün daim xarakterik olmuşdur. **Bu xarakterik xüsusiyyət isə Türk sivilizasiyası daşıyıcılarını bu gün daxil olduğu islam dini çərçivəsində belə digər daşıyıcılardan (Ərəb, İran, Malay) əsaslı fərqləndirmişdir. İslam mədəniyyəti ətrafında birləşən digər sivilizasiyaların islamaqədərki dini görüşü ilə islam dini arasında kəskin fərqlərin olduğu halda, türklərin islamaqədərki dini dünyagörüşü daha çox təkAllahlı olmuş və türklərin müsəlmanlaşmasından sonra islam dini dünyagörüşü ilə bir ahəngdarlıq təşkil etmişdir. Türklər arasında müxtəlif heyvanların müqəddəs sayılmasına əsaslanaraq onların islamdan əvvəl totempərəst olmaları ilə bağlı iddialarla əlaqədar bildirmək istərdik ki, bu bağlantı ümumilikdə türkün ruhuna yaddır. Doğrudur, türklərdə bəzi heyvanlar - qurd, aslan, qartal müqəddəs sayılmışdır, amma bunu totemiz-**

lənması yalnız bu ərazilərdə yerli sivilizasiya daşıyıcılarının tamamilə məhv edilməsi sayəsində mümkün olmuşdur.

mişlər. Lakin xüsusi vurğulanmalıdır ki, qədim dövrlərdən bəri türk xalqlarının tarixinə baxdıqda aydın olur ki, türk xalqları təkAllahlı

mə bağlamaq türkün ruh aləmi haqqında yanlış təsəvvürlərin yaranmasına səbəb olar.

(davamı gələn sayımızda)